

راهبردهای تحقق اگروتوریسم با استفاده از مدل سوات در روستای گرمه

مهران علی‌الحسابی^{*}، آمنه سادات فتاحی معصوم^{**}

1397/02/31

تاریخ دریافت مقاله:

1398/02/18

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده

اگروتوریسم یا گردشگری کشاورزی عبارت است از تعامل سازنده بین گردشگر و مردمان روستایی که در خلال آن زندگی مردم، هنر، میراث فرهنگی و از همه مهم‌تر کشاورزی آنان به گردشگر شناسانده شده و امکان درآمدزایی مستقیم و توسعه اقتصادی را فراهم آورد. اگروتوریسم به‌عنوان زیر مجموعه‌ای از گردشگری روستایی، یکی از زمینه‌های بسیار مناسب برای توسعه پایدار در روستاها است. جذابیت این نوع گردشگری بیشتر به خاطر ابعاد فرهنگی می‌باشد که روستاییان به آن می‌دهند. هم‌اکنون در کشور روستاهایی خاص تحت عنوان "روستاهای هدف گردشگری" مشخص شده و برای حضور گردشگر در روستا و امکان بهره‌وری اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مردم ساکن در آن، برنامه‌ریزی‌های متنوعی انجام گرفته است. اما آنچه اگروتوریسم را شاخص می‌نماید این است که این مدل گردشگری روستایی اگر با مطالعه دقیق و برنامه‌ریزی صحیح و همه‌جانبه‌همراه باشد، می‌تواند زمینه‌ساز توسعه در هر روستایی باشد، حتی روستاهایی که ویژگی‌های خاص ندارند. چرا که مبنای اگروتوریسم، کشاورزی است که معشیت غالب روستاییان کشور است. این موضوعی است که برخلاف تجارب جهانی در این زمینه، در حال حاضر آن چنان که باید و شاید در کشور ما مورد توجه نمی‌باشد. در راستای بررسی میزان موفقیت این نوع گردشگری، برنامه "تور گردشگری کشاورزی" در زمان محدود به‌صورت آزمایشی در روستای گرمه از توابع فریمان در استان خراسان رضوی اجرا شد. مقاله حاضر در ابتدا به تبیین مفاهیم، فواید و آسیب‌های اگروتوریسم پرداخته و در ادامه با بیان جزئیات این طرح با روشی تحلیلی - توصیفی مبتنی بر مشاهدات میدانی و پرسشنامه‌ها و با استفاده از مدل سوات که ابزاری برای کنارهم قراردادن یافته‌های تحلیل، تهدیدهای خارجی و قابلیت‌های داخلی است، نحوه عملیاتی کردن اگروتوریسم در روستایی به غیر از روستاهای هدف گردشگری را مورد بررسی قرار دهد. در انتها راهبردهای رشد و گسترش این نوع گردشگری با توجه به نتایج ماتریس سوات بیان می‌شود.

کلمات کلیدی: روستای هدف گردشگری، اگروتوریسم، مدل سوات (SWOT)، توسعه پایدار روستایی، روستای گرمه.

^{*} دانشیار دانشگاه علم و صنعت ایران.

^{**} پژوهشگر دوره دکترای معماری - دانشگاه آزاد واحد مشهد. s.fattahi.m@gmail.com

این پژوهش بر مبنای پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد نگارنده با عنوان "طراحی مجموعه گردشگری روستای گرمه با تکیه بر اگروتوریسم" در دانشگاه علم و صنعت ایران (1390)، با راهنمایی دکتر خانمحمدی و مشاوره دکتر علی‌الحسابی تدوین شده است.

مقدمه

امروزه یکی از گزینه‌های گردشگری که به دلیل گسترش شهرنشینی و آلودگی محیط‌های شهری، ذهن بسیاری را به خود مشغول کرده، ایجاد و گسترش صنعت گردشگری روستایی می‌باشد. این نوع گردشگری به‌عنوان یکی از صنایع مهم و اساسی در بخش اقتصاد و فرهنگ، می‌تواند نقش قابل توجهی در کاهش فشارهای روحی و روانی و همچنین جلوگیری از مهاجرت‌های بی‌رویه روستاییان ایفا نماید. انواع گوناگون آن که ارتباط مستقیم با روستا، محیط طبیعی و کالبد فیزیکی دارد، ارائه یک تعریف جامع از گردشگری روستایی را دشوار نموده است، در نتیجه هر کدام از آن‌ها در قالب مفاهیم و اصول خود تعریف مشخصی پیدا می‌کنند.

وجود روستاهایی با جذابیت‌های اولیه گردشگری در ایران این امکان را فراهم آورده است که صنعت گردشگری روستایی به مفهوم عام مورد توجه قرار گیرد. در این راستا تعدادی روستا تحت عنوان "روستاهای هدف گردشگری" در قالب برنامه چهارم توسعه در کشور شناسایی شدند و برای رشد و توسعه صنعت توریسم در آن‌ها اقدامات مؤثری صورت گرفته است اما در این میان آگروتوریسم کمتر مورد توجه بوده و در واقع جایگاه مطلوبی در این روند ندارد. اکثر روستاهای هدف گردشگری دارای مؤلفه‌های اولیه جذب توریست بوده‌اند در حالی که آگروتوریسم در روستاهایی که این مؤلفه‌ها را نداشته باشند نیز کارساز است. زیرا مفهوم گردشگری کشاورزی بر پایه بهره‌مندی گردشگر از زندگی معمول روستایی می‌چرخد که در کنار آن می‌تواند از مواهب طبیعی روستا نیز برخوردار گردد. آگروتوریسم فراهم نمودن مجموعه‌ای از خدمات و تسهیلات رفاهی و

سکونتگاهی برای گردشگران به‌وسیله کشاورزان است و فرق آن با انواع دیگر توریسم در این است که گردشگر به‌طور معمول از سوی کشاورزان میزبانی می‌شود. در حالی که در دیگر انواع توریسم، روستاییان غیر کشاورز اقدامات پذیرایی و تسهیلات رفاهی گردشگران را فراهم می‌کنند. بر این اساس گردشگری کشاورزی در قالب توسعه پایدار روستایی، می‌تواند چشم‌اندازی برای بهبود کیفیت زندگی، ایجاد معیشت پایدار، اشتغال زایی، عدم مهاجرت فرستی و بهبود وضعیت اقتصادی روستاییان باشد. در عین حال بر ضرورت حفاظت میراث فرهنگی، سبک زندگی روستایی، تنوع قومی و محلی و نگهداشت و ترمیم محیط زیست روستایی تأکید دارد.

در راستای تحقق اهداف آگروتوریسم که در این مقاله بدان‌ها اشاره خواهد شد، روستای گرمه از توابع فریمان به‌عنوان نمونه آزمایشی برای طرح "تورگردشگری کشاورزی" انتخاب و مفهوم آگروتوریسم به مدت محدود و در قالب یک برنامه توریستی در این روستا اجرا شد. مقاله حاضر پس از تبیین مفهوم آگروتوریسم و بررسی آسیب‌ها و فواید آن در روستا، جزییات تور مذکور را تشریح می‌نماید. در ادامه بر مبنای تحلیل نقاط قوت ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها (در قالب ماتریس SWOT)، استراتژی‌های توسعه و رشد آگروتوریسم را در روستای گرمه بیان می‌دارد. شایان ذکر است که نتایج به دست آمده بر مبنای تور گردشگری آزمایشی است که در مدت زمان محدود در گرمه اجرا شده است. بنابراین برای توسعه طرح و بسط و گسترش این قبیل تورها که در راستای اهداف آگروتوریسم است، نیاز به مطالعه دقیق‌تر و موشکافانه‌تر می‌باشد.

پرسش‌های پژوهش

آگروتوریسم در معنای کامل خویش چگونه می‌تواند در روستاهایی به غیر از روستاهای هدف گردشگری

مؤثر واقع شود؟ راهکارهای تحقق این امر با کمترین آسیب‌رسانی به بافت و هویت فرهنگی روستای گرمه چه می‌باشد؟

پیشینه پژوهش

با توجه به موضوع مورد مطالعه در مورد اگروتوریسم تاکنون پژوهش‌هایی اعم از داخلی و خارجی انجام شده است. اما تاکنون پژوهشی با این رویکرد در منطقه مورد نظر انجام نگرفته است. از مهم‌ترین پژوهش‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

ایمانی (1390) در پژوهشی به امکان‌سنجی جاذبه‌های اگروتوریسم در دهستان رودپی شمالی در ساری پرداخته است. نتایج تحقیق او نشان می‌دهد که افزایش نقش زنان در اقتصاد روستا، اشتغال و درآمدزایی و تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی از موجبات توسعه اگروتوریسم است. لنگرودی و حیدری (1390) طی پژوهشی پیمایشی در منطقه بلده در تنکابن، اگروتوریسم را یک عامل مهم برای جذب گردشگرانی که تمایل به گذران اوقات فراغت در منطقه دارند، بیان می‌کنند. بالاگر و قربان موحد (1390) در پژوهشی با توجه به تولید محصول ویژه (انار) در منطقه ارسباران، مکان مذکور را واجد شرایط برای توسعه از طریق گردشگری کشاورزی می‌دانند. مرادی (1391) در تحقیقی مشابه در محلات، پرورش گل و گیاه را به‌عنوان مهم‌ترین عامل جذب توریسم و توسعه و رونق روستاهای آن از طریق اگروتوریسم معرفی می‌کند. خسروی دانش و همکاران (1391) در منطقه نمونه گردشگری پیربکران پژوهشی انجام داده و اذعان می‌دارند جاذبه‌های طبیعی و کشاورزی منطقه، می‌تواند موجب رشد سرمایه‌گذاری‌ها در این مناطق روستایی شود. بردی و همکاران (1393) با توجه به پتانسیل‌های روستاهای منطقه سوادکوه، این مکان را برای جذب

توریست از طریق اگروتوریسم، مناسب تشخیص داده‌اند. رضایی و رشیدی (1393) در پژوهشی در صومعه سرا، اگروتوریسم را عامل رشد و توسعه این منطقه دانسته و بهره‌مندی گردشگران از تولیدات کشاورزی آن، نیشکر و شکر سیاه، را فاکتور ارزنده‌ای برشمرده‌اند. نوروزی و فتحی (1397) با تحقیقی در جامعه هدف در شهرستان لنجان، اگروتوریسم را در اکثر گویه‌های مرتبط با آن مثبت ارزیابی نمودند.

در بخش مطالعات خارجی نیز چ و همکاران (2005) طی تحقیقی نشان دادند که کشاورزان با تکیه بر اگروتوریسم ضمن ایجاد کارآفرینی، باعث افزایش حضور توریست در منطقه شدند. اولنبرگ و اوکلی (2007) مطالعه مقایسه‌ای در بین کشاورزان استرالیا، اروپا و آمریکا انجام دادند. نتایج نشان داد که در اروپا و آمریکا علی‌رغم اهمیت مسایل اقتصادی، انگیزه‌های اجتماعی مهم‌تر است. گراد و جی هی (2007) نیز در تحقیقی در امریکا استراتژی‌های راهبردی برای رشد اگروتوریسم را ارائه کردند و توصیه نمودند که از این نوع گردشگری می‌توان برای اشتغال‌زایی، بهبود کیفیت زندگی و نهایتاً پایداری در همه جوانب بهره برد. تاو و باربری (2012) در تحقیق کمی بر روی مزارعی که هم‌اکنون بازدیدکننده دارد نشان دادند که اگروتوریسم یکی از مهم‌ترین موضوعات در ارتباط با رونق اقتصادی است.

با توجه به مجموع مطالعات انجام شده که برخی از آن‌ها در این مقاله عنوان شد، یک نکته حایز اهمیت است و آن اینکه تحقیقات مذکور به‌خصوص در مورد روستاهای داخل، در مکان‌هایی انجام گرفته بود که از غنای نسبی طبیعی، تاریخی و فرهنگی برخوردار بودند یا پیشتر به‌عنوان روستای هدف نمونه گردشگری انتخاب شده بودند. بنابراین پیش از آنکه اگروتوریسم

بخواهد باعث رشد و رونق اقتصادی و بازگشت روستائیان به منطقه شود، جاذبه‌های توریستی مانند طبیعت و تاریخ روستا، بخشی از این موارد را به ارمغان آورده بود. در حالی که اگر توریسم در تعریف ابتدایی خود مبنا را معیشت اصلی روستائیان یعنی کشاورزی قرار داده است و خواهان رشد و توسعه اقتصادی از طریق حضور گردشگر بر سر مزارع در هر روستا می‌باشد. این مسئله‌ای است که در تحقیقات پیشین نادیده گرفته شده بود و در تحقیق حاضر مبنا قرار خواهد گرفت.

مبانی نظری

اگر توریسم در یک تعریف کلی هر گونه عمل مرتبط با کشاورزی و فعالیت‌های وابسته به روستا است که گردشگر را به روستا بیاورد. این مفهوم در گوشه و کنار دنیا به معانی متفاوتی تعبیر شده و باعث شده اگر توریسم در بردارنده گونه‌های مختلفی از انواع فعالیت‌های متفرقه شود که یک روستایی انجام می‌دهد. "مردم دوست دارند بدانند غذای آن‌ها از چه طریقی تهیه می‌شود. علاقه دارند تا مزارع و روند بدست آوردن محصول از آن‌ها را دیده و تجربه نمایند و با دست‌اندر کاران امر، که روستائیان بخش مهم آنان را شامل می‌شوند گفتگو نمایند. در این بین روستائیان کودکان خود را نیز با انواع فعالیت‌های روستایی درگیر کرده و تجربه‌ای تازه برای آن‌ها به وجود آوردند. از غذا دادن به دام، چیدن میوه با دستان خود و حتی تجربه نشستن بر روی تراکتور" (Porcaro, 2009, 2). این مسائل اصلی‌ترین پشتوانه صنعت گردشگری بر پایه کشاورزی می‌باشد.

اکثر تعاریف ارائه شده در مورد اگر توریسم دربرگیرنده مفاهیم روستایی، صنعت توریسم و ترکیب این دو با هم می‌باشد. مبنا این فعالیت، آوردن مردم به مناطق روستایی است و هدف نهایی سود رسانی به

روستا از نظر اقتصادی می‌باشد. اگرچه اهداف جزئی بسیاری از این طریق به دست خواهد آمد، از جمله حفظ میراث فرهنگی و تاریخی روستا، محیط زیست و تنوع زیستی منطقه و از همه مهم‌تر بازگشت برخی از روستائیان که به دلیل بیکاری به شهرها مهاجرت کرده‌اند. مجموع این عوامل و سرازیر شدن سرمایه‌های شهری به روستا از این طریق در نهایت به توسعه روستا می‌انجامد (Chesnutt, 2007, 4). با برنامه‌ریزی صحیح و جامه عمل پوشاندن به اهداف برنامه، اگر توریسم در اکثر موارد راهی مناسب برای منفعت مستقیم روستائیان است. اگرچه توریسم کشاورزی بر مبنای شرکت در کارهای کشاورزی و آشنایی با آن‌ها است، اما در ذیل مفهوم اگر توریسم می‌تواند فعالیت‌هایی برای جلب بهتر گردشگران و درآمدزایی بیشتر با توجه به ظرفیت‌های هر منطقه انجام شود. این فعالیت‌ها عبارتند از اقامت در روستا و صرف غذای محلی، تورهای مزرعه - پیک نیک در مزرعه، چیدن سبزی و میوه، دامداری و فعالیت‌های وابسته به آن، ماهیگیری و شکار، بازارهای محلی، مراکز عرضه محصولات ارگانیک، جشن‌های آیینی محلی، فعالیت‌هایی که منحصراً در منطقه‌ای انجام می‌گیرد مانند جمع‌آوری عسل و پیله، باستان‌شناسی، طبیعت‌گردی و رودخانه‌گردی، شناخت گیاهان دارویی و کاربرد آن‌ها، فعالیت‌های فرهنگی هنری، فعالیت‌های ورزشی مانند اتومبیلرانی، کایت‌سواری، بالن‌سواری، صخره‌نوردی، کوه‌نوردی، پیاده‌روی، قایق‌رانی، موج‌سواری، شنا، اسکی، اسب‌سواری و دوچرخه‌سواری کوهستانی (شارپلی، 1380، 12).

اهداف و ارکان گردشگری کشاورزی

اگر توریسم در مقایسه با دیگر مفاهیم گردشگری در بردارنده مفهوم بکرتری است: "فعالیت اقتصادی یا بازرگانی که عناصر اولیه و کاراکترهای دو مقوله

کشاورزی و توریسم را با هم پیوند می‌زند و تجربه نویی را از این رهگذر برای گردشگر می‌آفریند و باعث درآمدزایی و ارتقای فعالیت‌های کشاورزی و توسعه منطقه می‌شود" (Eckert, 2010,1). نتیجه تعامل مثبت بین گردشگر و روستایی هدف اصلی موفقیت این طرح می‌باشد. گردشگری کشاورزی منبع بسیار مهمی برای اشتغال نیروی کار غیر ماهر و کسانی که کارهای پاره وقت را ترجیح می‌دهند، به‌ویژه زنان و مهاجران فقیر روستایی است و می‌تواند به‌طور قابل توجهی به توانمندسازی آنان و کاهش فقر کمک کند. این اشتغال می‌تواند در بخش‌های مرتبط با گردشگری نظیر صنایع دستی، خدمات اقامتی، رفاهی و تفریحی انجام شود. گرچه ممکن است این شغل‌ها چندان پردرآمد نباشد اما نیاز بسیاری از افراد روستایی و سایر افراد کم درآمد را تأمین می‌کند و حتی می‌تواند به‌عنوان شغل دوم برای بسیاری از روستائینان در کنار فعالیت‌های کشاورزی و دامداری و دیگر کارهای روستایی باشد (راسق، ۱۳۸۸، ۱۰۲). در نتیجه اصلی‌ترین هدف، ارائه راهکار نوین برای توسعه و رشد روستاها است که در درجه اول درآمدزایی، اشتغال زایی، کاهش فقر و مهاجرت و در درجه دوم بقای فرهنگ، هویت و سنت اهالی روستا از طریق حضور گردشگر و افراد غیر بومی را به‌همراه دارد.

گردشگری کشاورزی بر این مبنا استوار است که روستاییان اصلی‌ترین افرادی هستند که منفعت‌های قطعی این طرح شامل حال آن‌ها می‌شود. زیرا مبنای این نوع از گردشگری همانطور که گفته شد علاوه بر معرفی محصولات کشاورزی و دامی آن‌ها، آشنایی با فرهنگ بومی، آداب و رسوم، میراث تاریخی منطقه و در نهایت توسعه همه جانبه روستایشان می‌باشد. در این راستا روستاییان باید کاملاً به‌فوائد و آسیب‌های این امر

آشنایی پیدا کنند و در این زمینه آموزش ببینند. تقریباً در تمامی موارد بهتر است از آن‌ها نظر سنجی و مشورت شود و آنان در الویت قرار گیرند. دیگر ارکانی که در برنامه‌ریزی برای امر گردشگری در یک روستا باید مورد توجه قرار داد، شامل موارد ذیل است که برای گردشگری کشاورزی به‌طور اخص نیز مورد توجه می‌باشد.

توسعه: توسعه روستا از این طریق باید حفظ محیط زیست و اهداف تفریحی را تقویت کند. به‌طور مثال توسعه می‌تواند استفاده بهتری از مکان‌های تاریخی داشته باشد تا مکمل درآمدهای حاصل از زمین‌های کشاورزی گردد و این مهم با احیای زمین‌های متروک و ایجاد فرصت‌های جدید برای دسترسی به روستا حاصل می‌شود. از سوی دیگر در قالب طرح توسعه روستا، باید حضور گردشگر در این مناطق توجه شود. اقتصاد روستایی: سرمایه‌گذاری در گردشگری روستایی باید از اقتصاد آن حمایت کند، با این حال باید در مناطق وسیع کم جمعیت صورت گیرد تا از انبوهی جمعیت و خسارات ناشی از فرسایش منابع طبیعی و استفاده بیش از حد آن‌ها جلوگیری شود و موجب گسترش اقتصاد و فواید دیگر شود.

برنامه‌ریزی: طرح و اداره گردشگری کشاورزی باید با پتانسیل منطقه توازن داشته باشد و هر جا که امکان آن فراهم است طرح گسترش و توسعه آتی نیز مدنظر قرار گیرد (اکبری، ۱۳۹۵، ۸۵).

تفریح: گسترش تفریحات در روستا باید براساس فعالیت‌هایی باشد که نمایانگر ویژگی روستا، زیبایی‌ها، فرهنگ، تاریخ و تنوع زیستی آن باشد.

حفظ محیط زیست: کسانی که از گردشگری روستایی سود می‌برند باید در حفظ آن سهیم باشند و با حمایت‌های سیاسی و عملی از محیط زیست و

اجرای سیاست‌ها و برنامه‌های تفریحی کیفیت آن را بهبود بخشند.

تبلیغات: بهتر است بازاریابی و اطلاع رسانی در مورد صنعت گردشگری کشاورزی فهم مردم را نسبت به آن عمیق کند تا استفاده بهینه از روستا منجر به درک و لذت بردن از آن شود. بازاریابی برای جذب گردشگران به روستا از نکات اولیه و کلیدی در رابطه با این صنعت است و بر چهار اصل استوار می‌گردد: شناخت کامل از محل و پتانسیل‌های موجود برای جلب نظر افراد غیر بومی، آموزش روستائیان و دست‌اندر کاران امر با این مقوله (اهداف و اصول گردشگری روستایی) تا آسیب‌های احتمالی به حداقل برسد، شناخت نیازها و خواسته‌های افرادی که به‌عنوان گردشگر وارد روستا خواهند شد به این معنا که از همان ابتدا این نکته مشخص گردد که طرح توریسم کشاورزی در یک روستا برای چه افرادی پیش‌بینی می‌شود و تلاش برای رسیدن به یک تعامل مثبت بین خواسته‌های افراد و جلب نظر آنان با سرمایه‌های و پتانسیل‌های منطقه، تا از این طریق علاوه بر رضایت گردشگر، روستایی نیز به سود و منفعت خود دست یابد (شارپلی، 1380، 23).

در همین راستا و برای دستیابی به اهداف گردشگری کشاورزی نکات اولیه بسیار مهم در انتخاب روستا و برنامه‌ریزی برای این منظور متعاقباً برشمرده می‌شوند. توجه به این نکات تنها برای آغاز برنامه‌ریزی طرح گردشگری کشاورزی در یک روستا است و رسیدن به غایت اصلی طرح نیازمند مطالعات دقیق‌تر و شناخت بیشتر است.

- قبول گردشگر از سوی روستائیان از شروط اصلی گردشگری کشاورزی است.

- منطقه مورد نظر برای گردشگری کشاورزی باید از لحاظ فرهنگی و طبیعی دارای غنای نسبی باشد.

- از نظر سیاسی و مدیریتی، بهتر است روستا دارای ثبات بوده و درگیری‌های قومی قبیله‌ای در آن نباشد تا از طریق همکاری و همیاری، تمامی افراد سود برند.

- دارای زیرساخت‌های لازم به‌منظور تأمین نیازهای اولیه توریست از جمله برق، آب بهداشتی، گاز و غیره باشد.

- دارای دسترسی‌های مناسب برای آمد و شد افراد بوده و در نقاط خیلی پرت و دور افتاده قرار نداشته باشد.

با بررسی اصول و اهداف ذکر شده به تفاوت‌هایی که گردشگری کشاورزی با دیگر انواع گردشگری روستایی دارد می‌توان پی برد. اول آنکه روستای مورد نظر الزاماً نباید از شهرت ویژه‌ای در زمینه میراث تاریخی فرهنگی برخوردار باشد و یا حتماً جزو روستاهایی باشد که به‌عنوان روستاهای مورد توجه گردشگری برشمرده می‌شوند. چرا که با توجه به تعاریفی که ارائه شد و نیز اصول این نوع گردشگری، از نکات اولیه اگر توریسم برای جذب گردشگر، نه تنها جاذبه‌های بصری و طبیعی بلکه جاذبه‌های فرهنگ روستایی می‌باشد. گردشگر در این نوع گردشگری صرفاً به دنبال تفریح چند روزه در مکانی سبز و خرم، به دور از هیاهوی شهرها با امکانات رفاهی مطلوب و با جاذبه‌های تاریخی و تفریحات متفرقه نیست و یا همچون اکوتوریست در پی حفاظت محض از محیط زیست و رساندن پیامی به دیگران نمی‌باشد. بلکه هدف گردشگر کشاورزی درگیر شدن با زندگی صاف و ساده روستاست (فتاحی، 1390، 87). در یک کلام تلاش بر این است که طعم روستایی بودن را در مدت اقامت چند روزه بچشد و از این طریق ارتباط مطلوبی با فضا و مکانی که در آن قرار می‌گیرد برقرار سازد و تجربه‌ای به دست آورد که در هیچ جای دیگر امکان بدست آوردن آن را ندارد. حال اگر در کنار

فعالیت‌های اصلی به تفریحات فرعی پردازد، از محصولات روستایی بخرد و در طبیعت بکر روستا گردش نماید، در جلب نظر او به‌عنوان انتخاب این تفریح برای اوقات فراغت موفقیت‌های بیشتری حاصل می‌آید و بر جاذبه این گردشگری افزوده می‌شود.

فواید و آسیب‌های اگروتوریسم در روستاها

یکی از اهداف توسعه پایدار روستاها، توسعه اقتصادی و اجتماعی مناطق روستایی از طریق جذب گردشگر است. پر واضح است که این مهم جز با برنامه‌ریزی صحیح و نظارت دقیق حاصل نخواهد آمد. چرا که گردشگر به‌عنوان عضوی خارج از خانواده روستایی وارد فضای کاملاً سنتی با هویت متفاوت فرهنگی می‌شود. در نتیجه حضور او می‌تواند علاوه بر فواید بسیار آسیب‌هایی را نیز به‌همراه داشته باشد (سینایی، ۱۳۷۵، ۱۳۴). مجموع این مزایا و آسیب‌ها در جدول شماره ۱ به‌طور خلاصه بیان شده است. شناسایی این فواید و بررسی موشکافانه آن‌ها باعث می‌شود تا از آسیب‌های احتمالی تا حد امکان کاسته شده و رشد و اعتلای محیط روستایی که مدنظر توسعه پایدار است، فراهم آید.

روش تحقیق

برای ارائه مدلی جهت سنجش میزان اجرایی شدن اگروتوریسم در روستاها، روستای گرمه به‌عنوان نمونه موردی انتخاب و طرح اگروتوریسم به مدت کوتاه در آن اجرا شد. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است. در ابتدا مجموع اطلاعات اولیه به‌صورت مشاهدات میدانی و مطالعات کتابخانه‌ای در رابطه با اقلیم روستا، موقعیت مکانی و جغرافیایی، پوشش گیاهی و منابع آب، جاذبه‌های تاریخی و طبیعی و نیز سنت‌ها و رسوم روستاییان گردآوری و بر مبنای آن

تور گردشگری اگروتوریسم گرمه تهیه شد. در مراحل بعدی تحقیق جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات و ارائه استراتژی و راهبرد توسعه اگروتوریسم در روستای مورد مطالعه، از روش تحلیل SWOT استفاده شده است. فهرستی از نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها مورد شناسایی قرار گرفت و سپس به‌وسیله نظرسنجی از روستاییان و گردشگران شرکت‌کننده در طرح اگروتوریسم و جمع‌آوری نهایی نتایج، راهکارهای مناسب جهت توسعه و پذیرش اگروتوریسم ارائه شده است. لازم به ذکر است جامعه آماری که در این طرح شرکت کردند از دو گروه تشکیل شده بوده‌اند: گردشگران (به‌عنوان مهمان، ۸۵ نفر) و روستاییان (به‌عنوان میزبان، ۲۰ نفر). به‌دلیل اینکه روستای گرمه غیر هدف گردشگری محسوب می‌شود و در واقع گردشگران مهمان روستاییان بوده‌اند، از مرجع قانونی خاصی در این طرح نظرخواهی نشده و تنها برای تحلیل اطلاعات در جدول سوآت از آن‌ها استفاده شده است.

معرفی روستای مورد مطالعه

نظر به آن که در صنعت اگروتوریسم، بازدیدکننده به مانند فرد روستایی امکان تعامل مستقیم با تمام جوانب زندگی روستایی را دارد، مطالبی که در ادامه بیان می‌شود در راستای هدف این نوع گردشگری است. لذا در این مقاله به اطلاعاتی که اهداف کلی اگروتوریسم را در بر نمی‌گیرد مانند طرح توسعه روستا، مسائل جمعیتی، نحوه تملک اراضی و مواردی از این دست، پرداخته نمی‌شود. ذکر برخی از این مطالب مانند آیین‌های سنتی از آن جهت اهمیت دارد که تور گردشگری بازدیدکنندگان بر مبنای آن‌ها و در زمان‌های مرتبط به‌طور صحیح برنامه‌ریزی شده است.

اقتصادی	اجتماعی	زیست محیطی	کالبدی
<ul style="list-style-type: none"> - تنوع اقتصاد محلی - ایجاد اشتغال در حوزه‌های جدید و بالا رفتن درآمدها - ارتقای سیستم حمل و نقل، صنایع و حرفه‌های سنتی - ایجاد فرصت‌های تازه برای فعالیت‌های چندگانه و از بین بردن رکود اقتصادی. - اشتغال‌زایی برای بانوان روستایی - پایین آوردن هزینه‌های کشاورزی در راستای ارتقای اقتصاد جوامع محلی. - حمایت از خدمات موجود و گسترش آن‌ها 	<ul style="list-style-type: none"> - افزایش روابط اجتماعی در جوامع روستایی و ایجاد فرصت‌هایی برای مبادله فرهنگی - ایجاد آگاهی بیشتر در زمینه اصطلاح فرهنگ‌های محلی حرفه‌ها و هویت فرهنگی، مشارکت مردمی - افزایش نقش زنان در جوامع سنتی‌تر - افزایش جمعیت مناطق روستایی - بازگشت مهاجران به شهرها و تشکیل مجدد نهاد خانواده روستایی 	<ul style="list-style-type: none"> - افزایش انگیزه در روستاییان در جهت حفظ، حمایت و آبادانی محیط زیست طبیعی روستا - بهبود وضعیت محیط زیست با انجام فعالیت‌هایی از قبیل دفع زباله، تنظیم آئین‌نامه‌های ترافیک و اصلاح بناها. - برانگیختن حس طبیعت دوستی افراد در اثر ارتباط با طبیعت بکر و ایجاد حس مسئولیت در قبال حفظ و جلوگیری از آلوده کردن آن - برقراری مجدد اکوسیستم‌های منطقه از طریق طرح‌های حمایتی - حفظ محیط زیست در مقیاس کلان 	<ul style="list-style-type: none"> - حفظ و آبادانی فضاهای تاریخی - بازسازی ساختمان‌های قدیمی و متروک روستا و تبدیل به کاربری‌های متنوع - ایجاد جاذبه‌های جدید مثل امکانات فرهنگی، مراکز تفریحی یا ورزشی - بهبود مسیرها و راه‌های رفت و آمد - توجه به سیمای بیرونی خانه‌ها در جهت عدم ایجاد آشفته‌گی بصری - تقویت و حمایت خدمات محلی مانند حمل و نقل عمومی و مراقبت‌های بهداشتی
<ul style="list-style-type: none"> - افزایش هزینه خدمات عمومی خدمات دارویی و تأمین مخارج نیروهای امنیتی - افزایش هزینه‌های فرادستی مثل ایجاد امکانات توریستی و زیرساخت‌های توسعه - افزایش مشاغل فصلی و متعاقباً بیکاری فصلی - اداره فرصت‌های شغلی جدید توسط غیر روستاییان - افزایش بدون کنترل قیمت زمین، کالا و خدمات به‌ویژه ویلاها - افزایش انحصاری نمودن فعالیت‌های توریستی و نهایتاً عدم بهبود وضع معیشتی روستاییان 	<ul style="list-style-type: none"> - احتمال افزایش ارتکاب به جرم و سایر رفتارهای ضداجتماعی - تعرض به حریم ساکنان روستا به‌واسطه افزایش جمعیت غیر بومی و عدم نظارت صحیح. - کاهش خدمات محلی روستاییان در برخی موارد - مقابله با ارزش‌های سنتی فرهنگی روستاییان و آشنایی نسل جوان با عقاید جدید، مد لباس و شیوه‌های غیر متعارف رفتاری - افزایش تردید در اقامت دائم با درآمد موقت یا مهاجرت به شهر. 	<ul style="list-style-type: none"> - افزایش انواع آلودگی در مناطق روستایی از جمله بصری، صوتی و زیست محیطی. - تخریب جاذبه‌های زیست محیطی روستاییان در صورت عدم نظارت صحیح - ایجاد فرصت برای افراد سودجو در درآمدزایی از طریق تخریب مزارع و باغات - ایجاد ناآرامی‌های کنترل نشده در اکوسیستم‌های طبیعی 	<ul style="list-style-type: none"> - امکان افزایش ساخت و سازهای ناخواسته - افزایش ساخته‌های دست بشر - آسیب‌رسانی به کالبد بناهای مسکونی و تاریخی مذهبی توسط گردشگر

ج 1. معایب و مزایای اگروتوریسم (فتاحی، 1390، 88).

شرایط جغرافیایی و اقلیمی گرمه

روستای گرمه در موقعیتی کوهستانی دامنه‌ای، در 10 کیلومتری جنوب غربی شهر فرهادگرد در بخش مرکزی شهرستان فریمان در استان خراسان رضوی قرار دارد. نزدیک‌ترین روستاها به گرمه روستای آبکوه در شمال‌غربی با فاصله 15 کیلومتر، روستای کلات سبز و کلات خوش در جنوب در با فاصله 3 کیلومتر و 6 کیلومتر می‌باشد که با آن‌ها مراودات فرهنگی دارد. روستای گرمه دارای تابستان‌های معتدل و زمستان‌های سرد و خشک است. بارش در زمستان بعضاً به‌صورت برف می‌باشد (مهندسین مشاور نقش کوثر، 1387). تأمین آب شرب روستا از طریق چشمه، قنات و چند عدد چاه است که در سال‌های اخیر حفر شده است.

مظهر قنات‌های متعدد روستا یک از جاذبه‌های گردشگری آن است. پوشش گیاهی منطقه سابقاً چمنزار و علفزارهای وسیعی بوده است. اکنون بیشتر مناطق نزدیک روستا را مزارع صیفی جات فرا گرفته است. از دیگر ویژگی‌های پوشش گیاهی روستا، گیاهان دارویی فراوان و متنوع است که درآمدزایی اندکی از طریق فروش آن‌ها برای روستاییان به ارمغان آورده شده است (اداره جغرافیایی ارتش، 1363، 34). اکثر نسل جوان گرمه به مشهد مهاجرت نموده‌اند و اکنون در حدود 30 خانوار اعم از ساکنان اصلی گرمه و افرادی که از سه دهه قبل از روستاهای اطراف برای کار به گرمه آمده بودند، جمعیت آن‌را تشکیل می‌دهند. معیشت ساکنان کنونی کشاورزی و دامداری است. قالیبافی و نمد بافی

از جمله هنرهای پر رونق دوران گذشته در گرمه بوده که اکنون به فراموشی سپرده شده است.

جاذبه‌های طبیعی گرمه

روستای گرمه از لحاظ ساختار طبیعی دارای جاذبه‌های خاصی است. قرارگیری آن در دشت و در انتهای کوهپایه‌ها، مسیرهای زیبایی برای طبیعت‌گردی و امکان کوهنوردی کوه‌های نزدیک با ارتفاع مناسب را فراهم می‌آورد. روستاییان برای شناسایی منطقه و به دلیل اینکه راه‌ها را گم نکنند، برای هر نقطه‌ای اسم خاصی گذاشته‌اند که هر کدام بیانگر خاصیت آن منطقه بوده مانند سر چشمه پایین، آغل فلان حیوان و سر آسیاب (معاونت عمران روستایی، 1389). برخی از این مناطق اکنون موجودیت خود را از دست دادند. مانند آغل بوزونقره که اکنون دیگر در منطقه بوزونقره‌ای (نوعی خارپشت) یافت نمی‌شود. اما منطقه همچنان به همان اسم خوانده می‌شود. در واقع راه‌ها و مسیرهای رسیدن به هر کدام از این نقاط می‌تواند از جاذبه‌های گردشگری روستا محسوب گردد.

چشمه قلقلی: چشمه‌ای در مسیر تنگل شوربزه که جوشان است و احتمالاً مواد معدنی یا آتشفشانی از آن تراوش می‌کند، زیرا روی آن را لایه‌ای زرد رنگ پوشانده و اطراف آن قارچ می‌روید.

سر قلعه بالا: تپه جلویی روستا که خرابه‌های هسته اولیه روستا بر روی آن قابل مشاهده است و دارای غارهای طبیعی و کوچکی معروف به غار آجی (غار مادرزرگ) است.

جنگل مزار: زمینی پوشیده از بوته‌های تمشک در هم تنیده و درختان سر به فلک کشیده در جنوب و نزدیک به بافت روستا که به اعتقاد روستاییان شخص بزرگی در آن مدفون است و این بوته‌های تمشک درهم تنیده به

نوعی از آن محافظت می‌کنند تا کسی به زمین‌های آن معترض نشود.

کوه تاق تاق: کوهی در رشته کوه‌های غربی روستا که چیدمان سنگ‌ها به صورت سکوهایی برای نشستن درآمده است.

معدن سنگ: معدنی دارای سنگ‌های یکپارچه که سابق بر این برای ساختن آسیاب آبی از آن سنگ استخراج می‌کردند. اما اکنون آسیابی در روستا وجود ندارد. آسیا خرابه: آخرین بازمانده آسیاب آبی گذشته که سنگ آن از همان معدن تهیه شده بوده است.

چشمه پایین: چشمه‌ای جوشان در کنار جنگل مزار که دورتادور آن پر از دار و درخت است. این چشمه سابقاً تنها منبع آب روستاییان و محلی برای دور هم جمع شدن، خبر رد و بدل کردن و انجام کارهای روزانه بوده است.

تنگل شوربزه: محل ریختن آب‌هایی که از کوه هامی آیدرا تنگل گویند. آب پس از عبور از تنگل در کنار قنات شوربزه در شمال روستا در نقطه‌ای گود جمع می‌شود.

تلخ بالا: استخر دست سازی از مواد طبیعی که روستاییان برای جمع‌آوری آب قنات‌های جنوب روستا، کال حلوایی ساخته‌اند. در سال‌های اخیر به دلیل اینکه کف آنرا گل و لای و جلبک پوشانده بود، تلخ را بازسازی کرده و کف آنرا سیمان کاری کرده‌اند. مسیر رسیدن به تلخ سر سبز و از میان زمین‌های کشاورزی است و آب قنات جمع شده در آن شفاف و زیباست. مظهر قنات نیز در همان نزدیکی و قابل دسترسی است.

آداب و رسوم در گرمه

متأسفانه برخی از آداب و رسومی که در گذشته در روستا با تشریفات خاصی انجام می‌شده، با گذشت زمان از خاطر‌ها رفته‌اند و شاید کمتر کسی یادی از آن‌ها در ذهنش داشته باشد. اما بعضی با کمی تغییر در

نحوه برگزاری همچنان باقی‌اند و هر ساله اجرا می‌شوند. مجموع این آداب بیانگر نوع خاصی از دیانت و اعتقاد سنتی مذهبی مردمان روستا می‌باشد. مجموعه این آداب و غذاهای سنتی، از گفتگو با روستاییان قدیمی‌تر و مشاهدات عینی استخراج شده است.

جشن دیم کاری: روزی که بنا بود کاشت دیم آغاز شود، کشاورزان روستا خرما یا شیرینی محلی تهیه کرده و بین اهالی پخش می‌کردند. شب نیز به مسجد رفته برای محصول خوب و پر برکت دعا کرده و حیوانات خود را از زیر قرآن رد می‌کردند.

جشن درو: کشاورزانی که کار دروی خود را زودتر به پایان می‌رسانند به دیگران کمک می‌کردند تا درو محصولات آن‌ها نیز تمام شود. در مقابل، کشاورزی که به کمک او آمده بودند، ناهار مفصلی از غذاهای محلی مانند تپسی تهیه می‌کرده و در مقابل کمکی که کرده بودند به آن‌ها ناهار می‌داده است و بدین طریق پایان درو خود را جشن می‌گرفتند. مراسم کشت آبی: برای آغاز کشت محصولات آبی نیز مراسم خاصی برگزار می‌شده است. صبح شروع شیار کردن (شخم زدن) یک جوغ به گردن گاو آهن می‌بستند و سر دیگر آن‌را بر گردن گاو آهنی دیگر می‌انداختند. سپس در میان آن‌ها نان تافتونی می‌شکسته و بین دیگران تقسیم می‌کردند و اعتقاد داشتند به برکت این نان، محصول پر ثمری را خواهند داشت.

جشن خرمن: زمانی برگزار می‌شود که محصولات در حال برداشت است. در این زمان با برداشت محصولات معمولاً جوانان و بچه‌ها شادمانی خاصی دارند و با این شادمانی به محل خرمن می‌روند و از صاحب خرمن درخواست می‌کنند مقداری از محصول را به صورت هدیه به آن‌ها بدهد. صاحب خرمن نیز با شادمانی خاصی مقداری از آن‌را که

حدود 2 تا 3 کیلو می‌باشد به آن‌ها می‌داده است. سپس آن‌ها به همراه بچه‌های دیگر با پول یا کالایی که از فروش یا معامله آن به دست آورده‌اند جشن می‌گیرند. اعتقاد بر این است که این عمل موجب برکت محصولات می‌شود.

مراسم عاشورا: در روز عاشورا از ابتدای صبح به سینه‌زنی و نوحه‌خوانی می‌پردازند و بزرگ روستا برای آن‌ها سخنرانی می‌کند. در چند سال اخیر چند تن از بزرگان جمع شده و در روز عاشورا به همه اهالی ناهار می‌دهند. در عصر عاشورا نیز به قبرستان می‌روند و خیرات پخش می‌کنند.

علم خبرکنی: پس از اتمام دهه اول، بزرگ روستا برای روستاهای اطراف دعوت‌نامه می‌فرستد تا با علم و عزاداران خود به سمت روستا بیایند. همه اهالی کمک کرده و ناهاری تهیه می‌کنند. اهالی روز علم خبرکنی، به استقبال مهمانان عزادار خود رفته و اشعار خاصی را رد و بدل می‌کنند. سپس علم‌های خود را عوض کرده، به اصطلاح با علم روبوسی می‌کنند و با نوحه و سینه‌زنی به سمت مسجد رفته و در آن مکان نیز به عزاداری مفصلی می‌پردازند و پس از نماز ناهار می‌خورند.

تور اگروتوریسم روستای گرمه

در راستای دستیابی به معیاری برای سنجش و میزان تحقق اهداف اگروتوریسم در گرمه، با همکاری جمعی از روستاییان علاقمند، برنامه گردشگری روستای گرمه در طی مدت 3 ماه در فصول بهار و تابستان اجرا گردید. اگرچه اکثریت بزرگان گرمه به دلیل بافت مذهبی روستا مایل به انجام این طرح نبودند، اما در نهایت با رعایت تمام موازین اخلاقی و فرهنگی برنامه تور به اجرا درآمد. مسئولیت اسکان، غذا، خدمات اولیه و تأمین امنیت گردشگران را روستاییان میزبان بر عهده گرفتند. البته در ابتدای برنامه ضمن تشریح کامل

شرایط، سندی مبنی بر تمایل گردشگر و میزان هزینه و نیز تعهدنامه‌ای از ایشان دریافت شد.

گردشگر به‌عنوان فردی که از خارج محیط روستا وارد آن می‌شود، عموماً با اخلاقیات و رفتارهای روستاییان ناآشناست. اگرچه وقتی به قصد گردشگری روستایی و با آشنایی مختصری که در مورد روستا و کشاورزی دارد، برای شرکت در طرح اگروتوریسم وارد می‌شود، آماده است که در حد امکان با فرهنگ مردمان و محیط روستا سازگاری پیدا کند. با این حال به دلیل عدم وجود تجربه قبلی در این زمینه، گردشگرانی برای این طرح انتخاب شدند که آشنایی قبلی با گرمه داشته‌اند. از سوی دیگر روستاییان میزبان نیز به تعداد محدود از بین کسانی انتخاب شدند که علاوه بر مشارکت بالا، به حضور مهمان در منزل شخصی خود تمایل داشتند. مسائل مالی مانند قیمت‌گذاری محصولات و خدمات، بر مینای عرف بازار و با در نظر گرفتن سود حداقلی بوده است. برنامه تور اگروتوریسم روستای گرمه برای گردشگران منتخب به شرح زیر است:

روز اول: ورود به روستا، آشنایی با طبیعت روستا، صرف ناهار در طبیعت و گردش به همراه گردو چینی از باغ یکی از روستاییان، شام میزبان کشاورز در خانه شخصی.

روز دوم: تور مزرعه، شامل کار در مزرعه متناسب با فصل (زمان کاشت گوجه‌فرنگی، چغندر قند و سیب‌زمینی) آبیاری و کوددهی، صرف ناهار سنتی در مزرعه، ادامه کار تا غروب آفتاب، آتش‌بازی و قصه‌خوانی، خرید محصولات روستایی.

روز سوم: تور دام، آشنایی با دام‌های روستا و کارهای دامداری متناسب با جدول زمانی دامداری (شیر دوشی،

اول پشم‌چینی) صرف ناهار در گاش روستا (محوطه‌ای که در قسمتی از آن دام نگهداری می‌شود)، اجرای مراسم آیینی در مسجد.

روز چهارم: شرکت در مراسم مذهبی (عزاداری 14 خرداد، علم خبرکنی) صرف غذا در مسجد، مراسم شبیه‌خوانی، صرف غذای سنتی در خانه‌های میزبان.

روز پنجم: تور طبیعت‌گردی، جمع‌آوری گیاهان دارویی و کوهنوردی در طبیعت اطراف روستا، بازگشت به شهر.

تجزیه و تحلیل

به منظور ارائه راهکارها و سیاست‌های توسعه پایدار روستایی از طریق اگروتوریسم، شناخت عوامل چهارگانه سوات (SWOT) در جهت رفع ضعف‌ها و تهدیدها و نیز بهبود قوت‌ها و فرصت‌ها امری ضروری به نظر می‌رسد. ماتریس سوات که بیان‌کننده عوامل داخلی و خارجی مؤثر بر اگروتوریسم در گرمه می‌باشد در جدول شماره 2 ترسیم شده است. بر مبنای تجزیه و تحلیل این جدول و نیز نظرخواهی‌هایی که در مدت محدود اجرای طرح از دو گروه گردشگر و روستایی به عمل آمده است، راهبردهای چهارگانه عنوان می‌شود. هدف این مرحله در وهله اول سنجش محیط داخلی نمونه موردی جهت شناسایی نقاط ضعف و قوت آن می‌باشد. این بررسی مبنای برنامه‌ریزی اولیه طرح اگروتوریسم بوده و تور گردشگری بر پایه اطلاعات آن طرح‌ریزی شده است. در مرحله بعد به کند و کاو در آثار محیط خارجی بر نمونه موردی پرداخته شده، که از این طریق فرصت‌ها و تهدیدهایی که روستا در ارتباط با گسترش اگروتوریسم با آن مواجه می‌باشد مورد بررسی قرار گرفته است. مجموع عوامل مطرح شده در جدول شماره 2 آمده است.

تهدید	فرصت	ضعف	قوت
1. افزایش قیمت زمین بدون نظارت صحیح 2. برهم خوردن سیما و بافت اصلی روستا 3. عدم توانایی در حفظ و نگهداری اراضی از سوی مراجع ذیربط 4. آلودگی منابع آبی و خاکی و تخریب محیط زیست توسط گردشگران 5. حضور گردشگر با تفاوت‌های فرهنگی و مذهبی در روستا 6. عدم اجرای صحیح طرح‌های توسعه‌ای روستا 7. ایجاد شغل‌های صرفاً خدماتی و افزایش بیکاری‌های فصلی 8. عدم ارائه راهکارهای صحیح برای درآمدزایی روستاییان در بخش‌های خدماتی از سوی شورای شهر فرهاد گرد 9. کاهش جمعیت روستا افزایش تملک اراضی طبیعی جهت ساخت و ساز یا کاشت صیفی	1. افزایش توجه دولت به برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در بخش توسعه پایدار روستایی با رویکرد گردشگری روستایی 2. اعطای تسهیلات به روستاها با هدف توسعه گردشگری روستایی 3. اعطای تسهیلات به برگزارکنندگان تورهای روستاگردی و اعطای معافیت‌های مالیاتی و تسهیلات بانکی برای بخش‌های خصوصی مرتبط با گردشگری 4. بهبود زیرساخت‌های حمل و نقل بین شهر و روستا 5. افزایش رویکرد گروه‌های گوناگون به حفظ محیط زیست 6. افزایش علاقمندی گروه‌های طبیعت دوست به روستاگردی و تجربه زندگی روستایی 7. ایجاد تورها و دوره‌های آموزشی در رابطه با گردشگری روستایی 8. عدم وجود رقیب در حوزه مشابه در روستاهای همجوار 9. افزایش انگیزه برای مسافرت و تفریح در منطقه‌های همجوار 10. امکان تعاملات فرهنگی گسترده بین گردشگر و روستایی	1. برهم خوردن سیمای روستا به واسطه ساخت و ساز بی رویه توسط نسل دوم و سوم روستاییان 2. عدم توجه به محیط زیست و بافت روستا 3. از بین رفتن مناظر طبیعی 4. عدم وجود شورای ده 5. عدم اجرای طرح‌های گرمه 6. عدم وجود سندهای ملکی مشخص برای زمین‌های زراعی و باغی 7. عدم رغبت روستاییان به حضور گردشگر به دلیل تفاوت‌های فرهنگی و مذهبی 8. توزیع نامناسب گردشگر در فصول سال 9. ورود بی نظارت وسایط نقلیه به داخل بافت 10. عدم وجود فضاهای خدماتی اولیه 11. عدم ساماندهی زمین‌های کشاورزی، باغات و دام‌ها	1. جاذبه‌های بوم‌گردی 2. وجود طبیعت بکر و دست نخورده 3. محیط اجتماعی طبیعی آرام و بی‌سر و صدا 4. وجود کوه‌های زیبا با دسترسی نسبتاً آسان 5. بهره‌گیری از نزولات جوی به‌خصوص برف 6. وجود مزارع متنوع کشت دیم و آبی 7. رویش گیاهان دارویی متنوع در منطقه 8. دسترسی آسان به شهرهای همجوار 9. وجود زیرساخت‌های اولیه مثل آب لوله‌کشی و گاز طبیعی 10. ارائه محصولات ارگانیک 11. صنایع دستی و هنری 12. برخورداری از مرکزیت در مراسم مذهبی در طول سال 13. وجود درصد بالای روستاییان با سواد

ج 2. ماتریس SWOT (نگارندگان).

تحلیل ماتریس عوامل خارجی و داخلی

همان‌طور که در جدول شماره 2 نشان داده شده است در مجموع 23 نقطه قوت و فرصت خارجی در برابر 20 مشکل و تنگناهای بیرونی پیش روی روستای گرمه می‌باشد. حال با توجه به ماتریس عوامل و تحلیل آن‌ها، نقطه نظرات دو گروه شرکت‌کننده در طرح در ادامه بیان می‌شود.

میزبانان (روستاییان): بر مبنای نظر روستاییان کشاورز و دامدار، وجود منابع آبی، آب و هوای معتدل و مناسب گردشگر، دسترسی نسبتاً آسان به شهر بزرگ مشهد و برگزاری مراسمات مذهبی خاص در گرمه مهم‌ترین نقاط قوت بوده‌اند. همچنین کشاورزان و دامداران، وجود طبیعت بکر و دست نخورده، امکان بوم‌گردی و کوهنوردی در اطراف روستا و محصولات ارگانیک تولیدی روستا در درجه بعدی اهمیت قرار دادند. از نقطه نظر ایشان مهم‌ترین فرصت بیرونی، ایجاد انگیزه در بین مردم برای بوم‌گردی بوده است در حالی‌که دولتی برای برگزارکنندگان طبیعت‌گردی به‌عنوان کم اهمیت‌ترین

فرصت بیرونی مطرح بوده است. عدم اجرای طرح هادی و نبود شورای ده که منجر به ساخت بی‌رویه و بدون نظارت در روستا شده است، مهم‌ترین نقطه ضعف گرمه از نظر روستاییان می‌باشد. در نهایت اکثریت قریب به اتفاق حضور گردشگر با تفاوت‌های فرهنگی در بافت مذهبی روستا و برهم خوردن آرامش کنونی آن‌را مهم‌ترین تهدید خارجی می‌دانستند. درحالی‌که آلودگی محیط زیست و اغتشاش در سیمای روستا را کم اهمیت‌ترین تهدید بیرونی عنوان نمودند.

مهمانان (گردشگران): از نقطه نظر گردشگران دسترسی نسبتاً مطلوب از شهر مشهد و فریمان، به‌همراه امکان کوهنوردی و طبیعت گردی و نیز تهیه آسان محصولات ارگانیک روستا مهم‌ترین نقاط قوت گرمه بوده است. از منظر آنان وجود تنوع پوشش گیاهی و گیاهان دارویی و نیز مراسم خاص مذهبی در درجه کمتری از اهمیت واقع شده بود. در مقابل، سیمای آشفته به‌خصوص در بدو ورود و عدم وجود تصویری زیبا از بافت روستا و میزان پایین مشارکت جمعی به‌دلیل عدم شناخت از

اگروتوریسم، مهم‌ترین نقطه ضعف گرمه در نگاه مهمانان بوده است. گردشگران امکان بهره‌مندی از زندگی روستایی در مدت محدود که منجر به ایجاد تجربه‌های فراموش نشدنی و تعاملات فرهنگی ناب شده بود، را مهم‌ترین فرصت در این طرح گردشگری عنوان کردند. اگرچه آنان ارائه خدمات از سوی دولت در زمینه توریسم روستایی، بهبود زیرساخت‌های حمل و نقل و گسترش اگروتوریسم در سال‌های آتی را از فرصت‌های دور از دسترس برشمردند. مهم‌ترین تهدیدهای خارجی از منظر گردشگران، نبود نظارت صحیح بر قیمت‌ها و هزینه‌های خدماتی و نیز عدم برنامه‌ریزی درست برای تورهای اگروتوریسم (در صورت گسترش طرح) به‌همراه آلودگی محیط زیست به‌واسطه حضور گردشگر محسوب می‌شوند. در حالی که رشد بی‌رویه ساخت و ساز و گرانی زمین‌ها کم‌اهمیت‌ترین تهدید خارجی از نگاه مهمانان بوده است.

ارائه راهبردهای توسعه اگروتوریسم در گرمه

راهبردهای رقابتی/تهاجمی (SO): در راهبردهای تهاجمی که تمرکز آن بر نقاط قوت درونی و فرصت‌های بیرونی استوار است، راهکارهای زیر جهت بهره‌برداری از برتری‌های موجود به‌منظور توسعه اگروتوریسم در گرمه ارائه می‌شود:

- افزایش تأکید بر توریسم روستایی و اگروتوریسم.
- شناسایی و توسعه روستا برای کسب جایگاه اول اگروتوریسم در منطقه.
- ایجاد تعاونی گردشگری در روستا.
- حفاظت محیط زیست و شناسایی مناطق بکر و مناسب برای گردشگر.

- بهره‌مندی از سواد روستاییان برای آموزش آن‌ها در برخورد با اهداف طرح اگروتوریسم.
- برگزاری کارگاه‌های شناسایی گیاهان دارویی.

- برپایی بازارهای فروش بی‌واسطه محصولات روستایی.

- تشویق به ساخت کارگاه‌های زود بازده تولیدی مانند آب معدنی، بلدرچین و نان.

- احیای مراسم مذهبی با محوریت گرمه

راهبردهای تنوع (ST): در راهبردهای تنوع، بخشی بر نقاط قوت درونی و تهدیدهای بیرونی متمرکز است، راهکارهای زیر به‌منظور تأمین پاره‌ای از نیازمندی‌های نواحی روستایی در جهت رفع تهدیدها ارائه می‌شود:

- بهره‌مندی از قوانین اراضی در تملک زمین‌ها برای استفاده از آن‌ها در طرح‌های توسعه‌ای مانند ساخت اقامت سراها.

- جلوگیری از تخریب و ساخت بدون نظارت به‌منظور حفظ طبیعت بکر.

- ایجاد شغل‌های متنوع خدماتی تولیدی با توجه به پتانسیل روستا مانند قالی‌بافی و داروسازی گیاهی.

- ترغیب روستاییان مهاجر برای بازگشت به روستا با ایجاد فعالیت‌های تولیدی و درآمدزا.

- برنامه‌ریزی جهت تأمین امنیت.

- ایجاد تعاونی روستا و شورای گرمه.

- واگذاری بخش نظارت و مدیریت اگروتوریسم به بخش خصوصی از طریق مزایده.

راهبردهای بازنگری (WO): در راهبردهای بازنگری ضمن تأکید بر نقاط ضعف درونی، سعی بر بهره‌گیری از فرصت‌های بیرونی در جهت رفع نقاط ضعف فراروی بخش توریستی گرمه می‌باشد. به این منظور راهکارهای زیر ارائه می‌شود:

- بازنگری به نوع و نحوه برنامه‌ریزی و حمایت‌های دولتی و مالیاتی از نواحی غیر هدف گردشگری.
- بازنگری نحوه توزیع تسهیلات به مناطق روستایی.
- بازنگری قوانین و مقررات اراضی روستایی به‌منظور بهره‌مندی بهینه از آن‌ها و جلوگیری از فعالیت سودجویان.

- بازنگری نحوه مشارکت مردمی گرمه مانند واگذاری کارها به مردم.
- اعمال قوانین نظارتی به منظور جلوگیری از تملک بی‌رویه اراضی روستا.
- اصلاح دسترسی‌های پیاده و سواره.
- آموزش و ترغیب روستاییان به مشارکت در طرح
- آگروتوریسم و حفظ محیط زیست با استفاده از نیروهای باسواد منطقه.
- برنامه‌ریزی تورهای متناسب با فصل به منظور توزیع متعادل گردشگران.
- راهبردهای تدافعی (WT): در این راهبرد ضمن تأکید بر رفع آسیب‌پذیری روستای گرمه، راهکارهای زیر عنوان می‌گردد:

- برگزاری سمینارها و نشست‌های شناخت آگروتوریسم و توریسم روستایی توسط شورای شهر
- فرهادگرد با حضور بزرگان گرمه و روستاهای همجوار.
- ایجاد فرصت‌های سرمایه‌گذاری در توریسم روستایی در گرمه.
- آموزش و اطلاع‌رسانی گردشگر و روستا در مورد آگروتوریسم، حفظ طبیعت و بافت روستا برای ارتقای منطقه و جلوگیری از تخریب.
- تدوین قوانین ویژه برای گردشگری روستایی و به‌طور خاص آگروتوریسم و ضمانت‌های اجرایی آن.
- تدوین طرح‌های گرمه و تخصیص صحیح بودجه به منظور گسترش زیرساخت‌ها.
- بهره‌گیری از تبلیغات و بازاریابی مؤثر (جدول شماره 3).

<p>۱. بهره‌مندی از قوانین اراضی در تملک زمین‌ها برای استفاده از آن‌ها در طرح‌های توسعه‌ای مانند ساخت اقامت سراها</p> <p>۲. جلوگیری از تخریب و ساخت بدون نظارت به منظور حفظ طبیعت بکر</p> <p>۳. ایجاد شغل‌های متنوع خدماتی تولیدی با توجه به پتانسیل روستا مانند قالی بافی و داروسازی گیاهی</p> <p>۴. ترغیب روستاییان به شهر رفته به بازگشت به روستا با ایجاد فعالیت‌های تولیدی و درآمدزا</p> <p>۵. برنامه‌ریزی جهت تأمین امنیت</p> <p>۶. ایجاد تعاونی روستا و شورای گرمه</p> <p>۷. واگذاری بخش نظارت و مدیریت آگروتوریسم به بخش خصوصی از طریق مزایده</p>	<p>۱. افزایش تأکید بر توریسم روستایی و آگروتوریسم.</p> <p>۲. شناسایی و توسعه روستا برای کسب جایگاه اول آگروتوریسم در منطقه.</p> <p>۳. ایجاد تعاونی گردشگری در روستا.</p> <p>۴. حفاظت محیط زیست و شناسایی مناطق بکر و مناسب برای گردشگر.</p> <p>۵. بهره‌مندی از سواد روستاییان برای آموزش آن‌ها در برخورد با اهداف طرح آگروتوریسم.</p> <p>۶. برگزاری کارگاه‌های شناسایی گیاهان دارویی .</p> <p>۷. برپایی بازارهای فروش بی‌واسطه محصولات روستایی.</p> <p>۸. تشویق به ساخت کارگاه‌های زودبازده تولیدی مانند آب معدنی، بلدرچین و نان.</p> <p>۹. احیا مراسم مذهبی یا محوریت گرمه.</p>
<p>راهبردهای تنوع (ST)</p>	<p>راهبردهای تنوع (SO)</p>
<p>۱. برگزاری سمینارها و نشست‌های شناخت آگروتوریسم و توریسم روستایی توسط شورای شهر فرهادگرد با حضور بزرگان گرمه و روستاهای همجوار.</p> <p>۲. ایجاد فرصت‌های سرمایه‌گذاری در توریسم روستایی در گرمه.</p> <p>۳. آموزش و اطلاع‌رسانی گردشگر و روستا در مورد آگروتوریسم، حفظ طبیعت و بافت روستا برای ارتقا منطقه و جلوگیری از تخریب.</p> <p>۴. تدوین قوانین ویژه برای گردشگری روستایی و به‌طور خاص آگروتوریسم و ضمانت‌های اجرایی آن.</p> <p>۵. تدوین طرح‌های گرمه و تخصیص صحیح بودجه به منظور گسترش زیرساخت‌ها.</p> <p>۶. بهره‌گیری از تبلیغات و بازاریابی مؤثر.</p>	<p>راهبردهای تغییر (WO)</p> <p>۱. بازنگری به نوع و نحوه برنامه‌ریزی و حمایت‌های دولتی و مالیاتی از نواحی غیر هدف گردشگری.</p> <p>۲. بازنگری به نحوه توزیع تسهیلات به مناطق روستایی.</p> <p>۳. بازنگری به قوانین و مقررات ارضی روستایی به منظور بهره‌مندی بهینه از آن‌ها و جلوگیری از فعالیت سودجویان.</p> <p>۴. بازنگری به نحوه مشارکت مردمی گرمه مانند واگذاری کارها به مردم.</p> <p>۵. اعمال قوانین نظارتی به منظور جلوگیری از تملک بی‌رویه اراضی روستا.</p> <p>۶. اصلاح دسترسی‌های پیاده و سواره.</p> <p>۷. آموزش و ترغیب روستاییان به مشارکت در طرح آگروتوریسم و حفظ محیط زیست با استفاده از نیروهای باسواد منطقه.</p> <p>۸. برنامه‌ریزی تورهای متناسب با فصل به منظور توزیع متعادل گردشگران.</p> <p>۹. ارتقا فضاهای خدماتی اقامتی با توجه به گسترش گردشگری.</p>
<p>راهبردهای تدافعی (WT)</p>	<p>راهبردهای تغییر (WO)</p>

ج 3. راهبردها و استراتژی‌های گسترش آگروتوریسم در گرمه (نگارندگان).

نتیجه

در جامعه روستایی کشور می‌تواند موفق ظاهر شود؟ آیا صرف برنامه‌ریزی صحیح و تصویب قوانین و ضوابط در این زمینه کافی می‌باشد؟ به نظر این گونه نمی‌آید. را که این مقوله برای دستیابی به اهدافی که ذکر شد

آنچه مسلم است گردشگری کشاورزی بر مبنای تعاریف و اهداف خود، برای جوامع روستایی مزایای بسیاری را در بر دارد. اما این نوع گردشگری تا چه حد

و موضوعاتی که از خارج کشور (با مؤلفه‌های منطبق بر فرهنگ و اجتماع آنان) وارد ایران می‌شود و اجرای آن‌ها بدون انطباقات بومی، صدمات جبران ناپذیری را وارد می‌سازد، اگر طرح‌های گردشگری کشاورزی نیز بدون مطالعات تطبیقی انجام شوند به چنین سرنوشتی دچار خواهند شد. بنابراین بهتر است این طرح‌ها صرفاً جهت آشنایی با تجربیات کشورهای موفق در زمینه گردشگری کشاورزی مورد مطالعه قرار گیرند و برای اجرایی کردن آن‌ها در روستاها، از الگوهای بومی و منطبق بر فرهنگ و جامعه روستایی استفاده شود. تا از این طریق اهداف توسعه پایدار در روستاها در قالب طرح‌های گردشگری مانند اگروتوریسم به دست آید.

در نهایت با توجه به مطالب عنوان شده می‌توان گفت اگر اگروتوریسم بخواهد به توسعه پایدار روستاها منجر شود و نقش مثبتی در زندگی مردم روستا ایفا کند، نیازمند توسعه و تعیین راهکارهای مشخص، مدیریت محیط زیست، توسعه مشارکت محلی، قوانین صریح و محکم، بازاریابی پایدار و برنامه‌ریزی واقع بینانه است. همچنین در روستای مورد مطالعه مهم‌ترین مسئله تشکیل شورای ده و ترغیب کشاورزان به مشارکت بالا می‌باشد. به علاوه داشتن ساز و کاری مطمئن جهت موارد مالی، کنترل آسیب‌ها و افزایش آگاهی از طریق آموزش می‌تواند رونق و رشد اقتصادی را در این روستا با تکیه بر اگروتوریسم به همراه داشته باشد.

فهرست منابع

- اداره جغرافیایی ارتش. (1363). فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور: تربت حیدریه، تهران.
- اکبری، ز. (1395). طراحی مجموعه گردشگری روستای آبکوه بر مبنای اگروتوریسم، پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه فردوسی مشهد.
- ایمانی، سیده فاطمه. (1390). امکان‌سنجی جاذبه‌های اگروتوریسم بخش دهستان رودپی شمالی بخش مرکزی

نیازمند تعاملات در حوزه‌های متفاوت و متعدد است و تا زمانی که تمامی جوانب این طرح در حد امکان، مورد مطالعه و بررسی دقیق و متمرکز قرار نگیرد، موفقیت چشم‌گیری حاصل نخواهد شد و چه بسا مضرات آن بیشتر از فوایدش باشد.

اولین حوزه خود روستاست. روستاهای ایران به لحاظ اجتماعی دارای فرهنگ و سنت خاص خود می‌باشند. این جوامع در طول سالیان شکل گرفته‌اند و برای خود ساختار مشخصی دارند. اجرای هر طرحی در روستا بدون توجه به اخلاق اجتماعی این سکونتگاه‌ها، شکست کامل خواهد بود. بنابراین در پاسخ به سوال پژوهش باید عنوان کرد که اگروتوریسم با توجه به اهداف خود منفعت اصلی را متوجه کشاورزان می‌داند و محیط اولیه و ساده روستا را برای موفقیت نسبی این نوع گردشگری کافی می‌داند. اما با توجه به مطالب عنوان شده و تجربه محدود اگروتوریسم در گرمه می‌توان اذعان داشت که این نوع گردشگری برای رسیدن به اهداف اقتصادی و اجتماعی خود نیازمند مطالعات بسیار دقیق و موشکافانه است و هر روستا جداگانه باید مورد بررسی قرار گیرد. به دیگر سخن برای موفقیت اگروتوریسم نمی‌توان یک برنامه و فرمول کلی برای تمام روستاها ارائه داد. مقوله فرهنگ و شکل سنتی زندگی که هنوز در اکثریت روستاها برقرار است، از مهم‌ترین نکاتی است که باید به آن توجه نمود. با این وجود این تجربه در روستای گرمه که غیر از روستاهای هدف گردشگری می‌باشد، با موفقیت نسبی همراه بود و می‌توان با تکیه بر آن، با افزایش نقاط قوت، بهره‌گیری از فرصت‌ها و نیز به حداقل رساندن تهدیدات بیرونی، به نتیجه مطلوب نایل آمد.

نکته مهم دیگر آن است که اجرای طرح گردشگری کشاورزی در روستاهای کشور، الگوبرداری عین به عین از طرح‌های خارج از کشور باشد و همچون موارد دیگر

- شهرستان ساری مرکزی، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی توریسم، استاد راهنما؛ اسماعیل قادری. گروه جغرافیا، مرکز دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران.
- بالاگر حسن، قربان؛ موحد، مصطفی. (1390)، پتانسیل‌های کشاورزی و گردشگری منطقه ارسباران (مطالعه موردی: محصول انار) همایش ملی انار، فردوس، مرکز تحقیقات انار فردوس.
- بردی، رحیم و دیگران. (1393)، گردشگری کشاورزی رویکردی برای توسعه منطقه‌ای (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان سوادکوه) اولین همایش علوم جغرافیایی ایران. تهران.
- خسروی دانش امید و دیگران. (1391)، نقش گردشگری کشاورزی در توسعه پایدار مناطق روستایی (موردی: طرح ملی منطقه نمونه گردشگری پل بابامحمودقلعه سرشیر پیربکران) اولین کنفرانس ملی راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار. تهران وزارت کشور.
- رضایی، مینا؛ رشیدی، فرزاد. (1393)، نقش گردشگری کشاورزی در توسعه جوامع محلی روستایی مطالعه موردی معرفی کشت نیشکر و تولید شکر سیاه در شهرستان صومعه سرا، دومین همایش ملی گردشگری جغرافیا و محیط زیست پایدار.
- راسق، س. (1388)، گردشگری روستایی و لزوم توجه به آن در برنامه‌های توسعه و آبادانی روستاها، مسکن و محیط روستا، شماره 129، صص 98-105.
- سینیایی وحید. (1375)، توسعه پایدار و گردشگری، ماهنامه اطلاعات، شماره 95 و 96، صص 137-134.
- شارپلی، ر. (1380)، گردشگری روستایی، ترجمه: رحمت... منشی‌زاده، تهران.
- عبد مجیری، الف. (1384)، طراحی مرکز روستا و محله مسکونی روستایی الکترونیکی ازغد، پروژه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
- فتاحی معصوم، آمنه سادات. (1390)، طراحی مجموعه گردشگری روستای گرمه با تکیه بر آگروتوریسم، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه علم و صنعت ایران.
- قادری، الف. (1382)، نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی پایدار، پایان‌نامه دکترا، دانشگاه تربیت مدرس تهران.
- لنگرودی، سید حسن؛ حیدری، زهرا. (1391)، تبیین قابلیت‌های گردشگری کشاورزی براساس دیدگاه گردشگران (مطالعه موردی: دهستان بلده شهرستان تنکابن). مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ش 3، صص 1-23.
- مرادی، کبری. (1391)، تحلیلی بر آگروتوریسم و راهکارهای توسعه آن (نمونه موردی شهرستان محلات) پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد جغرافیای روستایی. استاد راهنما هدایت... نوری. دانشکده علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی. دانشگاه اصفهان.
- معاونت عمران روستایی. (1389)، گزارش فعالیت‌های عمران روستایی، بنیاد مسکن خراسان رضوی، مشهد.
- مهندسین مشاور نقش کوثر. (1387)، طرح‌های شهر فرهادگرد، استانداری استان خراسان رضوی، فریمان.
- نوروزی، اصغر؛ فتحی، عفت. (1397)، ارزیابی توانمندی‌های توسعه گردشگری کشاورزی و تعیین میزان پذیرش آن در جامعه هدف در شهرستان لنجان، جغرافیا و توسعه، ش 51، صص 242-260.
- Bues C.E., (2008) "Agritourism: Cultivating Tourists on the Farm" Washington DC, Washington State University Publication.
- Che, D, Veeck, A, Veeck, Gregory (2005) Sustaining production and strengthening the agritourism product: Linkages among Michigan agritourism destinations, Agriculture and Human Values, Volume 22, Issue 2, PP: 225-234.
- Chesnutt J., (2007) Developing an Agri-Tourism, Attraction in Alabama, Alabama & Mand Auburn University, USA,
- Conrado M., (2008) "A Profile of Agritourism in the State of Oklahoma", USA, University of Oklahoma Publication.
- Dahlan, I., (2004) "Opportunities for Agro-Eco-Tourism in Barrio Highlands." Special Papers Presented in: Seminar on Opportunities for Agro-Eco-Tourism in Barrio Highlands, Barrio Seminar and Festival, 11-14.
- Eckert J, (24/10/2010) What is Agritourism in <http://www.eckertagrimarketing.com/eckert-agritourism-agritours.php>.
- Gard, N, Gehee, Mc (2007). An Agritourism Systems Model: A Weberian Perspective, Journal of Sustainable Tourism, Volume 15, Issue 2, PP: 111-124.
- Kumar Singh A., (2010) "Agri-Tourism Entrepreneurship: A Tool to Rural Development" International Referred Research Journal, 21:10-14.
- Ollenburg, C, Buckley, R (2007). Stated Economic and Social Motivations of Farm Tourism Operators, Journal of Travel Research, jtr.sagepub.com, vol. 45 no. 4, PP: 444-452.
- Porcaro P., (2009), "Agritourism in Italy", Australia, ISS Institute Inc.
- Sznajder M, Przezbórska L., (2009) "Agritourism", UK, CABI Publishing.
- Tew, Ch, Barbieri, C (2012). Tourism Management, Volume 33, PP: 215-224.